



ՍԱՄՎԵԼ ԱՆԹՈՍՅԱՆ

(Բանասիրական գիտությունների թեկնածու)

ԵՐԵՎԱՆ՝ ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ ՈՍՏԱՆԸ ՀԱՅՈՑ...

Այս մոլորակի վրա ապրող ամեն մի ժողովուրդը պատմականորեն իրեն բաժին ընկած հողատարածության վրա իր երկրի որևէ լեռ, գետ, անտառ և կամ լիճ իրեն ավելի հոգեհարազատ է համարում, հոգեկան աշխարհի թարգմանը և ֆիզիկական գոյության առհավատչյալն: Եգիպտացիների համար աշխարհագրական այդ միավորը Նեղոսն էր. հույն պատմիչի արտահայտությամբ՝ Եգիպտոսը Նեղոսի պարզևն է: Հրե-դիկ բարի ժողովրդի գոյատևումը նշանաբանում է Գանգեսը, իսկ մեզ՝ հայերիս համար ամենամիլիթականը Արարատ լեռն է և Արարատյան դաշտը: Աստվածաշնչի համաձայն Արարատը «մարդկայնոց ցեղի օրրան» է համարվում, իսկ մեր պատմահայրը Հայկ նահապետին Հայաստան աշխարհի ա՛յս կողմերն է առաջնորդում: Այս իմաստով բոլորովին պատահական չէ, որ հայ ժողովրդի հիմնած 12 մայրաքաղաքներից մեծ մասը Արարատ լեռան շրջագծի մեջ են, վեհապանծ Մասիսի պահպանող հայացքի տակ: Այդ մայրաքաղաքներից են Արմավիրն ու Արտաշատը, Վաղարշապատը, Դվինն ու Բագարանը: Հայոց հայրապետությունը նույնպես հաստատված է եղել և է Արարատյան աշխարհում՝ Էջմիածնում՝ Լուսավորչի մեծ տեսիլքի սրբավայրում, ուր և Մեսրոպ Մաշտոցը երկրորդեց մեծ տեսիլքը՝ իր ժողովրդի հարատևումը կապելով գիտության, լուսնի, իմացության, բանականի հետ. «Քանզի յԱրարատեան գաւառին բոլսեցին հայոց շնորհք պատուիրանացն Աստուծոյ»:

Էրեբունի՜... այս բառն այսօր խորհրդանշում է հայ պատմություն, հայ քաղաքակրթություն, հայ կառուցողական հանձնար: Նախահայկական պետականության նախա-

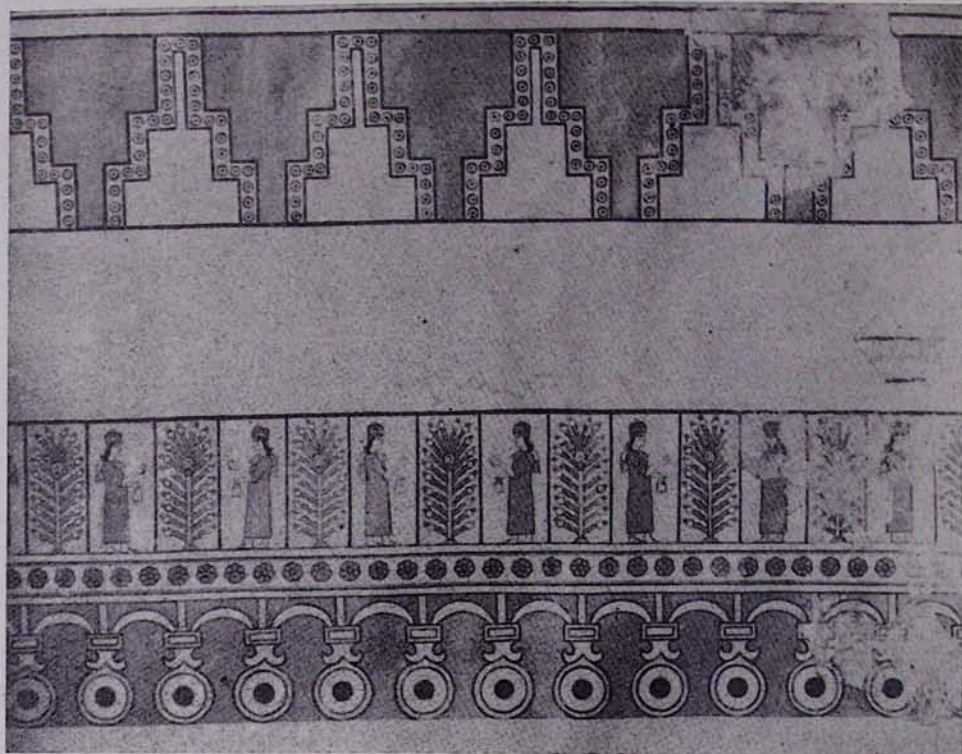
հայր Արամյան Արամը մ. թ. ա. 9-րդ դարում հայոց բարձրավանդակում հիմնեց մի հզոր պետություն, որ մի քանի դար շարունակ կառույցներով պատեց երկիրը: Բիայնայի հզոր թագավորներից Մենուայի որդի Արգիշտի Ա-ն մ. թ. ա. 786 թ. գահ բարձրանալով՝ իր թագավորության 5-րդ տարում, ինչպես վկայում է Վանի Խոռխոռյան արձանագրությունը, կառուցեց Էրեբունի բերդաքաղաքը: Թշնամիներն ավերեցին այն, բնության տարերքն էլ իրենց հերթին, և դարեր շարունակ մայր հողն իր խորհրդավոր գաղտնարաններում էր պահում հին աշխարհի այդ գեղեցիկ բերդաքաղաքը, մինչ գիտնականներն աշխատում էին բացատրություն տալ Երևան քաղաքի հիմնադրման և նրա ավերման մասին: Եվ միայն 1894 թ. մի քարի գյուղացի ներկա Էրեբունի բերդաքաղաքի շրջակայքում իր հողը հերկելիս գտավ մի սեպագիր արձանագրություն, որ գիտնականները կարդում էին այսպես.

«Արգիշտի
Մենուայի որդի
Կառուցեց այս բերդը
Այս 10.100 քարերից»:

Հնագիտությունը գիտեր արդեն բերդի կառուցման մասին: Էրեբունիի պատմության համար բացառիկ պիտի մնա 1950 թվականը, երբ գիտությունների ակադեմիայի հնագիտության բաժնի մասնագետները հին բերդաքաղաքում պեղումներ կատարելիս գտան 13 տողանի հայտնի սեպագիր արձանագրությունը, որը հմուտ ուրարտագետ Մարգարիտ Խրայեյանը կարդաց այսպես.

«Խալդյան մեծությամբ,
Արգիշտին Մեհուկյան
Այս բերդը հողակապ կառուցեց,
Կոչեցի քաղաք Էրեքունի անվամբ՝
(որպես) Բիայնա երկրների փառք,
Թշնամու երկրների ի սարսափ...»

թագավորությունից: Պատմական տարբեր
դարաշրջաններում ինչ ցեղ կամ ազգություն
էլ քաղաքական ու տնտեսական աշխուժու-
թյուն ցույց տված լինի հայոց բարձրակա-
նակում, միևնույն է, ժողովուրդը գոյատևում
էր՝ անտարբեր մնալով իշխանավորների



Արին-բերդ. Որմնանկարի վերակազմություն (Կ. Հովհաննիսյանի)

Ինչպես է նույնանում Էրեքունին Երևանի
հետ: Հնչյունական հայտնի օրենքով հայկա-
կան բարձրավանդակի հին տեղանունների
բ հնչյունը հայերենում տալիս է վ. ասենք,
այդ հնչյունները հենց նույն լեզվի մեջ ևս
կարող են միմյանց փոխարինել: Մյուս կող-
մից՝ մեր կարծիքով, հայերենում երևան
(գալ, հանել, բերել) բառի անկախ գոյու-
թյունը ժողովրդական ստուգաբանությամբ
հին Էրեքունի ձևին պետք է որ հայի համար
դյուրըմբռնելի և դյուրալ արտասանելի Երե-
վան ձևը տար: Էրեքունի-Երևան փոփոխու-
թյունը մի մասնիկն է այն մեծ առեղծվածի,
թե ինչպես «նախահայկական» թագավորու-
թյունը հայոց բարձրավանդակում պատմա-
կան զարգացումով եկավ հանգեց Երվանդ-
յանների և ապա Արտաշեսի հայկական թա-
գավորությանը: Այժմ արդեն կամաց-կամաց
համոզում է դառնում այն փաստը, որ չի կա-
րելի անջրպետել Բիայնան հայկական

խոթություններից: Վերջին տարիներում
կատարված լեզվաբանական ուսումնասի-
րությունները ևս ցույց են տալիս, որ ծագում-
նաբանական և լեզվական շատ աղերսակ-
ցություններ կան ուրարտերենի և հայերենի
միջև: Մյուս կողմից՝ մեզ մեծապես կարող են
օգնել Հայաստան աշխարհի տեղանուննե-
րը, ազգանունները, որոնցից «ուրարտա-
կան» համարվածները դարեր շարունակ
մերազնյա, նվիրական ու սուրբ են դարձել
մեր ժողովրդի համար: Եվ վերջապես, հայտ-
նի է, որ Արամը ուրարտական պետության
հիմնադիր թագավորն է: Ահա մոտ 3000
տարի հայ մայրը Արամ է կոչում իր որդուն,
ըստ մեր պատմահոր Արամը հայրն է Արա
Գեղեցիկի: Արդ, ինչպե՞ս կարող էր ժողո-
վուրդը 3000 տարի պահել մի անուն, եթե
արտի թելերով, հոգեհարազատությամբ
կապված չլիներ դրան:

Ռուսա Բ-ի կողմից Թեյշեբախի հիմնա-

դրությունով Էրեբունիին պետք է կորցրած լինե՝
իր ուսումնական և պաշտպանական նշանա-
կությունը, ահա ինչու լքվել է այն. մինչդեռ
բերդաքաղաքում վերջերս գտնված արծա-
թադրամները ցույց են տալիս, որ Էրեբունիին

նակվա հալոց մայրաքաղաք Դվինում եկե-
ղեցական ժողով է գումարում, որին որպես
պատգամավոր ներկա են լինում Երևանի ե-
րեցներ Դավիթն ու Ջոշիկը: Այնուհետև 7-րդ
դարի պատմիչ Սեբեոսը վկայում է, որ 642—



Արին-բերդ. Որմնակար

իր ուսումնական-պաշտպանական նշանակու-
թյունը չէր կորցրել ոչ միայն Ուրարտու պե-
տության վերջին շրջանում, այլ նաև Աքե-
մենյան-հայկական շրջանում: Հայաստանում
մեծագործ արքաները հիմնում են նորանոր
մայրաքաղաքներ հենց Արարատյան դաշ-
տում, և Էրեբունի բերդաքաղաքը, կարծես,
չկա այլևս, դարձել է պատմական հուշ: Սա-
կայն ոչ. հայացած Էրեբունի-Երևանում
կյանքը, ինչպես անթելված կրակ, շարու-
նակվում է և ահա՝ իր հիմնադրումից ուղիղ
1400 տարի հետո Երևանի մասին խոսվում
է 607 թ. մի պատմական փաստաթղթի՝
«Գիրք թղթոցի» մեջ: Մովսես Եղվարդեցի
կաթողիկոսի վախճանվելուց հետո գահա-
կալած Աբրահամ կաթողիկոսն այն ժամա-

643 թթ. Հայաստան արշաված արաբ հրո-
սակները պաշարում են Երևանը, ուր արյու-
նահեղ մարտեր են մղվում: 10-րդ դարի
պատմիչ Հովհաննես Դրասխանակերտցի
կաթողիկոսը Երևանի մասին խոսում է ար-
դեն որպես գյուղաքաղաքի:

Ավելի ուշ Երևանում կառուցվում են մի
քանի եկեղեցիներ՝ Կաթողիկեն (ԺԳ դար),
Պողոս-Պետրոս եկեղեցին (հնագետների
կարծիքով հիմնադրումը 5-րդ դարում) և
այլն: Սակայն պետք էր ունենալ մի քաղա-
քամայր, մի հուսատու փարոս, որի վրա սե-
վեովեր ամբողջ հայության հայացքը: Եվ ա-
հա պատմական անհրաժեշտությամբ Երե-
վանը դառնում է Այրարատյան աշխարհի
քաղաքամայրը, իսկ պարսկական տիրապե-



Երևան. Մայրաքաղաքն Բայոց

տության ժամանակաշրջանում՝ Երևանի խանության կենտրոնը՝ 24.000 քվմ. տարածությամբ: Տխուր և անուրախ ժամանակներ են քաժին ընկնում հայոց նորաստեղծ մայրաքաղաքին: 15—18-րդ դարերում թուրք-պարսկական 222-ամյա պատերազմների ընթացքում Երևանը 14 անգամ անցնում է մեկ Պարսկաստանի, մեկ Թուրքիայի ձեռքը: 1582—1583 թթ. օսմանցի Ֆահրադ փաշան կառուցում է Երևանի բերդը, որն այնուհետև դառնում է թուրքական ու պարսկական բռնակալության ամրոցը: 250 տարի շարունակ այդ բերդում դավեր են նյութվում հայ ժողովրդի, հայ եկեղեցու դեմ: Մեծ լուսավորիչ Խաչատուր Աբովյանը խտացրած գույներով է նկարագրել արևելյան բռնակալության այդ ամագոյուն ամրոցը: Հայ ժողովրդի բմբուս ու ազատասեր ոգին դարեր շարունակ պայքարեց օտար բռնակալների դեմ: Նշանավոր է հատկապես երեւանցիների ու Սարախտյան դաշտի բնակիչների ցույց տված դիմադրությունը թուրք Աբդուլլա փաշայի հրոսակների դեմ: 1724 թ. Երևանի խանը, Աշտարակում պարտություն կրելով թուրքական զորքից, գալիս ամրանում է Երևանի բերդում՝ թուրք հրոսակների քմահաճությին հանձնելով իր խանության բնակիչներին: Սակայն հայ ազգաբնակչությունը կամավորական զնդեր կազմելով մոտ 2 ամիս դիմադրություն է ցույց տալիս թուրք հրոսակներին, մեծ վնասներ պատճառում, թեև թշնամու կանոնավոր զորքի գերակշռող ուժի դեմ ստիպված է լինում ընկրկել: Հստ Աբրահամ Երևանցու, որ դեպքերին ակամատես է եղել, կամավորների թիվը եղել է 9443, որոնք սրախողխող են արել թշնամու 6000 զորք՝ իրենք էլ ռազմի դաշտում թողնելով 1300 հոգի:

Այս դարերի պարսկական տիրապետության բոլոր բռնությունները գերազանցեց արյունալի Ծախ-Աբաս արքան, որը 1604 թ. Այրարատում առաջացող թուրքական բանակների առջևից նահանջելով՝ իր հետ բռնեց տարալ նաև Արարատյան դաշտի հայ ազգաբնակչությունը: Դեպքերին ակամատես Առաքել Դավրիժեցի պատմիչը արտասուք հաչա նկարագրում է, թե ինչպես գարնանային անձրևներից հորդացած մայր Արաքսը իր ալիքների վրա փայտի տաշեղի մեմա տանում էր ջրահեղձ եղած հայ մայրերի, դուստրերի և անմեղ մանուկների դիակներ:

Երևանը շարունակում էր մնալ աշխարհի տխուր ու հետամնաց մի անկյուն՝ տխուր տպավորություն թողնելով այցելուների վրա, որոնք Երևանը նկարագրում են որպես «մի ետ ընկած սովորական ասիական քաղաք՝ ծուռումուռ փողոցներով, կեղտոտ, փո-

շուտ...»: Իսկ բանաստեղծ Նաղաշ Հովնաթանը երգիծական մի բանաստեղծություն է գրել Երևանի մասին «Գովասանություն Երեւանա քաղաքին» ծաղրական վերնագրով:

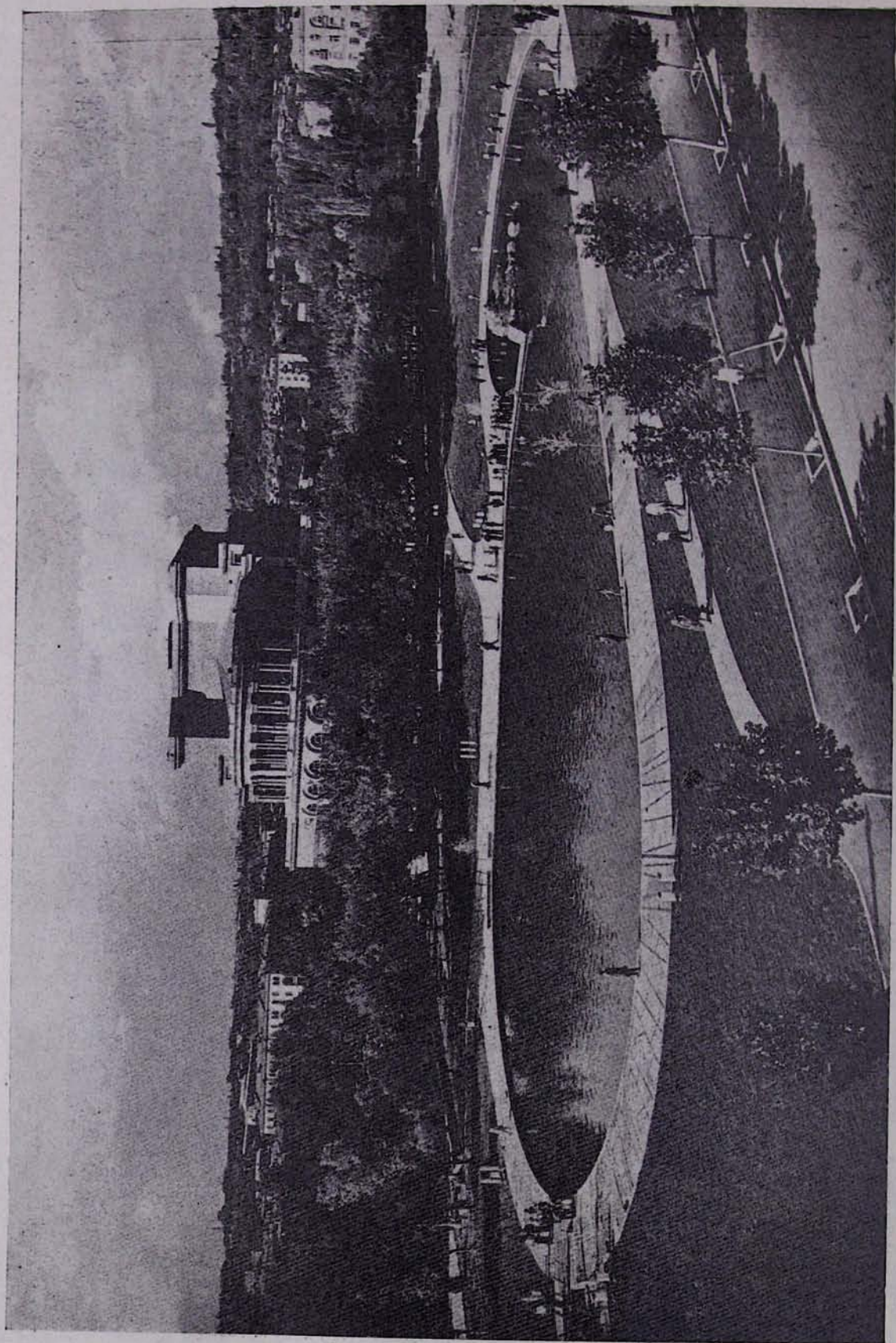
Այս բոլորի վրա գումարվեց մահ 1679 թ. «Երևանյան երկրաշարժը», որ մեծ աղետի ենթարկեց գավառը՝ քանդելով և վնասելով նարտարապետական շատ կառույցներ, որոնց թվում և Գառնիի հեթանոսական տաճարը:

Երևանի գրավման և Արևելահայաստանի՝ Ռուսաստանին միակցվելու պատմական իրադրությամբ 1828—1840 թթ. Երևանը դարձավ Հայկական մարզի կենտրոն, 1840—1849 թթ.՝ Երևանի գավառի կենտրոն, իսկ 1850 թ.՝ Երևանի նահանգի կենտրոն: Այնուամենայնիվ Երևանը մնում էր հետամնաց, անհրապույր, կեղտոտ ու փոշոտ մինչև 1920-ական թվականները: «Հստ իմ կարծյաց, Երևան բառն ավելի պետք է նշանակե դժոխք կամ դժոխային քաղաք... անկարելի է պատկարարվել անհնարին ապականություններն, որով լցված է օդն, ջրերն և բույն դրած է հողին մեջ... Երևանու հին շուկան մի մեծ աղբակույտ է... անհնարին շատությամբ կմնան դեզ-դեզ գարշություն, ցեխ, աղբակույտ... ամեն տեսակի կենդանյաց ոսկորներ...», — ապաես տխուր է նկարագրում Երևանը Դ. Լ. Մարդուցևն մույնիսկ 19-րդ դարի վերջերին, 1895 թ.: Երևանի մահաբեր կլիման կասեցնում էր ազգաբնակչության աճը. «Երևանա ոչ բարեխառն կլիմայի պատճառով բնակիչք չեն բազմանար, և մանուկները փոքրիկ հասակի մեջ բազմությամբ կմեռնին», — գրում է Էփրիկյանը «Բնաշխարհիկ բառարան»-ում (Վենետիկ, 1905 թ.): Ահա ինչու Երևանի բնակչությունը 1829 թ. 11463 շնչի դիմաց 1880 թ. գրեթե ան չէր տվել, իսկ 1912 թ. ընդամենը 36836 հոգի էր կազմում:

Վրա է հաանում Առաջին աշխարհամարտը: Հայ ժողովուրդն առավելագույն է տուժում պատերազմում՝ դառնալով մեծ պետությունների ստոր հաշիվների քալության նոխազը: Անում է Երևանի ազգաբնակչության թիվը, բայց ավա՞ղ, թուրքական յաթաղանից մագապործ եղած գաղթականության հաշվին, որոնք, ժամանակակիցների վկայությամբ, ջրի տեղ իրենց աղի արցունքն էին ծծում, իսկ հացի տեղ իրենց եղունգներն էին խծում... Ստեղծվել էր մի վիճակ, երբ այլևս անկարելի էր որպես հայ ապրել այս մոլորակի վրա: Հայ բանաստեղծը մույնիսկ մրմնջում էր.

«Մի՞թե վերջին պոետն եմ ես,
Վերջին երգիչն իմ երկրի...»:

1920 թ. մոլեմբերի 29-ին Հայաստանը հռչակվեց Խորհրդային, իսկ Երևանը՝ նորա-



Երևան. Այ. Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի թատրոնի շենքը, դիմացը՝ «Կարապի լիճ»-ը

ստեղծ պետության քաղաքամայրը... Փոխվեց հայ ժողովրդի ճակատագիրը, դյուցազն Վահագնի պես վերածնվեց, ոսոխը նահանջեց, հայն ունեցավ հայրենիք, դրոշ, բանաստեղծի բառերով ասած՝ «Երկինք մի մարտի, արև մի բոսոր»։ Հայոց նոր ուստանը դարձավ պետական հոգատարության առարկան. 1924 թ. հանձարեղ ճարտարապետ Ալ. Թամանյանին կառավարությունը հանձնարարեց կազմել Երևանի հատակագիծ։ Ծարտարապետը նախագծեց 150000 բնակչի համար քաղաք։ Բայց նա իրավունք ուներ. չէ՞ որ այդ թիվն այնուամենայնիվ քաղաքի այն ժամանակվա բնակչության համեմատ հրեզապատիկ ավելի էր։ Հանձարեղ ճարտարապետն իր ժամանակին շինանյութերի և շինարարական արվեստի աղքատ պայմաններում նախագծեց այնպիսի կոթողներ, ինչպես օպերայի և բալետի ակադեմիական թատրոնը, Լենինի անվան հրապարակի Կառավարական շենքը և շրջակա շենքերի առթոջ խումբը, կառույցներ, որոնք այսօր իսկ հիացնում են մեծ երկրների՝ շատ շինություններ ու կոթողներ տեսած մարդկանց։ Այստեղ արժե մեջ բերել ամերիկացի հայտնի արվեստագետ Ռոքուել Բենտի կարծիքը. «Երևանի Լենինի հրապարակը ճարտարապետական գլուխ-գործոց է համաշխարհային չափանիշով։ Եթե հազար բծախնդիր մասնագետ այսօր կազմելու լինեն աշխարհի յոթը հրաշալի հրապարակների ցուցակը, ապա Երևանյանը կմտնի դրա մեջ»։

Քաղաքամայր Երևանը, թիկնելով իր պատմության 27 հարյուրամյակներին, վերջին հիսուն տարում անճանաչելիորեն փոխվեց. «Ես իմ կյանքում չեմ տեսել ոչ մի այնպիսի քաղաք, որն այսքան արագ աճեր, ինչպես Երևանը... Ինձ ապշեցրին այն վիթխարի փոփոխությունները, որոնք տեղի են ունեցել առտեղ, համեմատաբար կարճ ժամանակում»,—գրում է անգլիացի գրող, թատերագիր Զոն Պրիստլին։ Եվ իրոք, 1913 թ. 30.000 բնակչի փոխարեն այսօր Երևանում բնակվում է 715.000 մարդ։ Մի քաղաք, որտեղ կենտրոնացած շուրջ 90 գիտա-հետազոտական հաստատություններում աշխատում են 7000 գիտաշխատողներ, անպես որ այսօրվա Երևանը ֆիզիկական իմաստով յույսով հեղեղված քաղաք լինելուց բացի հոգու, մտքի ու բանականի յուսով հեղեղված քաղաք է, որն իբրև խոհուն մար իր գիրկն է բացել 11 քարձրագույն ուսումնական հաստատություններին, ուր սովորում են մոտ 50.000 ուսանողներ։ Միայն 50 տարի առաջ ուսումնասեր հայորդիները օտար երկրներում էին կոթողներ ստանում, մինչդեռ այսօր մար հայրենիքն ուսում է տալիս իր տարագիր հայրուրավոր որդիներին։ Այսօր

Երևանի քարձրագույն ուսումնական հաստատություններում սովորում են մի քանի հարյուր սփյուռքահայ պատանիներ ու աղջիկներ՝ խորամուխ լինելով դարի ամենայն կարգի գիտությունների մեջ։ Ծնարիտ է, որ այսօրվա հայ երիտասարդի գերագույն իդեալը քարձրագույն ուսումնական հաստատությունում սովորելն է, անշուշտ, առավել բանիմաց դառնալով՝ առավելագույնս օգտակար լինելու համար իր ժողովրդին, մարդկային համայն քաղաքակրթությանն ու առաջընթացին...

Տարիների ընթացքում Երևանն ունեցավ քարձրագույն կրթությամբ հայորդիների բազմահազարանոց մի փառանգ, որոնք մեծապես նպաստեցին ինչպես հասարակական գիտությունների ու արվեստների, այնպես էլ տեխնիկական գիտությունների զարգացմանը Հայաստանում։ Նրա՛նց շնորհիվ է, որ հայ մտքի շողարձակումներն այսօր տեսանելի են երկրագնդի շատ հեռավոր վայրերում, իսկ ձեռնարկությունների թողարկած ավելի քան 150 արտադրատեսակներ «Երևան» մակնիշով արտահանվում են արտասահմանյան 70-ից ավելի երկրներ։ Բավական է բերել թելուգ հետևյալ փաստը. 1913 թ. համեմատությամբ 1967 թ. Երևանի արդյունաբերական ձեռնարկությունների համախառն արտադրանքն աճել է... 415 անգամ։

Ծառերն ուղղում են «մայրաքաղաք» բառը, պետք է ասել՝ քաղաքամայր, սակայն Երևանն այսօր նոր իմաստավորում է ստացել. նա քաղաք-մայր է, ուր ապավինել են դառն շարունակ օտար երկրներ տարագործված հայորդիները։ Մեծ ու բարի է քաղաք-մոր սիրտը. այսօր էլ նա իր գիրկն է առնում իր պանդուխտ որդիներին, որոնք օայիս են իրենց աշխատանքով նաաստելու հարեհիքի ծաղկմանն ու բարօրվածմանը, մեծ երթի ճանապարհին մտնելու նույն խորհուրդաբաղ զավակների շարքերի մեջ։

Երևանը ճարտարապետական քաղաք է. առ ճամարտությունը խոստովանում են նույնիսկ օտար մասնագետ ճառատապետներ ու Հայաստան առեղած օտառերի ու հեղեղակություններ. «Ինձ մոտ հնարավոր է տեսնել թողեհին հանրապետության մարտաքաղաքի ճառատապետական անսամբները։ Ինձ թվում է, որ ժամանակին Երևանը կտանա աշխարհի ամենաեղեղեղ քաղաքներից մեկը»,—(1)ում է Պառու Նեոտյան։ «Երբ Երևանի միասնությունն ավարտվի, նա կտանա աշխարհի օրեօրույն և իր առօրին ճառատապետական ոգով հեղեղվող օտառներից մեկը»,—սուրբ լաօնում է ամերիկացի գրող. Ֆիսկուս Միտչել Ուիլսոնը։ Այսօր Երևանը զարդարում են

տասնյակ մայրուիկներ ու փողոցներ, որոնց երկայնքով շուրջանակի ընդելուզված են հայոց զվարթ վարդագույն տուֆով կառուցված հազարավոր բնակելի ու վարչական շենքեր, որոնցում ապրում ու ստեղծագործում է բարեկեցիկ ու տաղանդավոր, հնադարյան մի ժողովուրդ: Նորակառույց շենքերում իրենց հատկացված բնակարանները փոխադրվելը երևանցիների կյանքի անբաժանելի մասն է: Բավական է ասել, որ վերջին 47 տարիներին Երևանում կառուցված է մոտ 4 միլիոն քառ. մետր բնակելի տարածություն:

Հայտնի ասույթ է, որևէ երկրի բարեկեցության մասին գաղափար կազմելու համար պետք է նայել երեխաներին: Օտար այցելուների վրա զվարթ տպավորություն են գործում մաքուր ու կոկիկ հագնված, առողջ ու կայտառ կարմրաթշիկ հայ երեխաները: Միշտ է նկատում իտալացի Ալբերտո Յակոմետին, թե «բարեկեցիկ կյանքի շնորհիվ չորս-հինգ տասնամյակում հայերը վերագտել են իրենց ազգային բնական տեսքը: Ինչքան գեղեցիկ աղջիկներ ու տղաներ կան Երևանում»:

Հայ ժողովուրդն այսօր ոչ թե միայն հետաքրքրության առիմաններում է հաղորդակցվում համաշխարհային գիտությանն ու քաղաքակրթությանը, այլ նաև գործում մասնակցություն է ցուցաբերում. Երևանում գումարվել են տասնյակ ու տասնյակ միջազգային գիտաժողովներ, ուր հիմնարար գեկուցումներով հանդես են եկել նաև հայ գիտնականները: Գաղտնիք չէ, որ շատ հայ անուններ այսօր հայտնի են աշխարհի բոլոր մայրցամաքներում: Ամփոփ ասած՝ վերջին հիսնամյակում խորհրդային Հայաստանը խաղաղության պայմաններում, ապահով ու ստեղծագործ կյանքի շնորհիվ ստեղծեց աննախընթաց ու համաշխարհային չափանիշով նախանձելի մակարդակ ունեցող տնտեսություն, գիտություն և մշակույթ: Եվ, անշուշտ, չի չափազանցում անգլիացի հայտնի գրող Ջեյմս Օլդրիջը, երբ ասում է. «Եթե այսօր ես հայ լինեի, խորապես հպարտ կլինեի ն' հայ ժողովրդի պատմությանը, ն' ներկա Հայաստանով»:

Արդար լինելու համար պետք է խստովանել, որ այս բոլորի մեջ Երևանը մեծ, շատ մեծ բաժին ունի:

